

OBRAZ A PAMÄŤ VIDIEKA V PROCESE ROZVOJA MIEST

Ing. arch. Igor Thurzo

Abstract

In this article, the author asks a questions about the conflict between town and country life and architectural structure and uses some examples from the development of towns in Slovakia, Serbia and Hungary. Simultaneously, by the quotation from the work of modern Czech architect Karel Honzík the author refers to the qualities of the folk (country's, vernacular) architecture.

Úvod

Podľa dostupných informácií prvé mestá sveta vznikali na Blízkom Východe, v Mezopotámii a Palestíne, kde sa Jericho pokladá za najstaršie mesto sveta.

Trocha histórie

V knihe Genesis nachádzame príbeh o Abrahámovi, ktorý odchádza z Chaldejského Uru do krajiny Kanaán. Žije v prírode, vidieckym spôsobom života. V knihe Jozue nachádzame správu o tom, ako Abrahámovi potomkovia Izraeliti dobyli mesto Jericho. Bolo to vlastne víťazstvo ľudí, žijúcich v prírode, nad mestom. Tieto udalosti sa odohrali približne šesť storočí pred založením mesta Ríma, ktorého obyvatelia neskôr založili svetovládnu ríšu, výrazný príklad globalizovaného sveta v antike. Rímska ríša, založená na mestskej civilizácii, podľahla útokom Germánov od severu; Germáni boli zjavne ľudia prírody. Na troskách Rímskej ríše vznikla stredoveká civilizácia, ktorá sa stala kolískou novodobých miest. Tieto mestá, sprvu obohnané hradbami a tým obmedzené v rozvoji, sa v novoveku začali prudko rozrastať. Pohlcovali okolitý vidiek a krajinu. Najmä v Amerike vytvorili obrovské súvislé oblasti, ktoré už nie sú ani mestami, ani vidiekom, ale dostali terminus technicus „sídlna kaša“.

Kritika miest

Srbský urbanista Bogdan Bogdanović, známy svojimi nevšednými teoretickými prácami o mestách, sa prejavil ako výrazný kritik dnešných miest. Mestá v takej podobe, akú majú dnes, kritizoval aj Le Corbusier a iní významní architekti. Bogdanović napr. vyslovil ľútosť nad tým, že zaniká stará drevená Moskva. Podľa neho sa tým stráca možnosť chápať ruskú klasickú literatúru. Drevená architektúra Moskvy a iných ruských miest mala čosi spoločného s malebnou drevenou architektúrou ruského vidieka.

Veľkorysý urbanizmus

Z novovekej histórie poznáme aj snahy o veľkorysé plány celkom nových miest, na zelenej lúke, ktoré si zasluhujú pozornosť pre ich estetické hodnoty. Sú to napr. Petrohrad, Washington, Canberra, Čandigárh, Brazília. Estetické zámery pri plánovaní Brazílie však

vývin postupne znehodnocuje tým, že v jej okolí rastú obrovské štvrte brlohov, obývané chudobnými, ktoré majú celkom iné estetické parametre ako pôvodne plánované mesto.

Príklady zo Slovenska

V tomto príspevku chcem poukázať na niektoré príklady konfrontácie miest a vidieka pri rozširovaní miest na Slovensku, premeny vidieckej štruktúry na mestskú a potrebu obrany a ochrany vidieckeho prostredia proti agresivite miest.

V ostatných rokoch sme svedkami prudkého rozmachu Bratislavy do šírky aj do výšky. V stredoveku Bratislava bola obmedzená hradbami a tie určovali brány Vydrická, Rybná, Laurinská a Michalská. Za Michalskou bránou v stredoveku existovala dedina Schöndorf/Széplak, ktorá sa neskôr premenila na jednu z ulíc Bratislavy (kedysi Schöndorfská, dnes Obchodná). Táto ulica postupne preberala charakter mesta, ale dlho sa tu udržiavali vidiecke prvky. Z rozprávania Dr. Damiána Kozmu, ktorý sa zaoberal aj územným plánovaním viem, že ešte po 2. svetovej vojne na dnešnej Obchodnej ulici našli dom, v ktorom bolo ohnisko (zjavne tu išlo o niečo podobného, ako to, čo bolo bežné v pitvoroch starých vidieckych domov). Donedávna na Obchodnej ulici stáli v jej priebežnej fronte aj prízemné domy. Dnes tam už stojí posledný prízemný dom, ale vo dvoroch sa nájdu aj ďalšie. Na Obchodnej ulici sa prejavujú agresívne vplyvy komerčnej architektúry. Boli pokusy a plány úplne zlikvidovať staršiu zástavbu na tejto ulici a prestavať ju do novej podoby. Myslím, že je dobre, že sa to neuskutočnilo.

Ďalšie sídlo, ktoré sa premenilo na predmestie Bratislavy, bola Vydrica. Jej dejiny sú trochu zložitejšie, ako Obchodnej ulice. Pôvodne táto osada bola v Mlynskej doline, neskôr sa premiestnila do priestoru pod hrad. Roku 1390 dostala mestské právo. Pravdepodobne dosť skoro prebrala charakter mesta. V polovici 20. storočia ju takmer celkom zbúrali a dnes sa o jej obnove ostro diskutuje. O dokumentáciu Vydrice sa zaslúžil Prof. Dr. Ing. arch. Alfred Píffl.

Ešte viacej smerom na západ leží Karlova Ves, kedysi pokojná dedina v zázemí Bratislavy. Zmenila sa na mestské sídlisko, zostali z nej iba kostol a niekoľko vidieckych domov. Ďalej smerom na sever ležia Dúbravka a Lamač; pri obidvoch vznikli mestské sídliská, ale ich staršia pôdorysná podoba zostala v zásade zachovaná. Podobne obišla Rača. Stará Petržalka, ktorá bola v medzivojnovom období najväčšou obcou prvej Československej republiky, zanikla v podstate úplne, bola vymazaná z mapy a na jej mieste je nové veľkomesto. Bratislavské satelity už rastú aj v ďalších okolitých obciach, dokonca v Rakúsku a Maďarsku.

Podobný proces, ako v Bratislave, prebehol v Banskej Bystrici. Pri obciach Sásová a Rudlová vzniklo nové sídlisko, obce Radvaň a Kráľová zmizli takmer úplne. Roku 1978 na ich mieste začali stavať nové sídlisko, ktoré je už dávnejšie dokončené.

V tesnom susedstve Martina kedysi stála dedina Riadok, za ňou Jahodníky. Na severovýchod od mesta stáli Košúty, niekdajšia zemianska dedina, sídlo známej rodiny Košútovcov resp. Kossuthovcov. Ani jedno z týchto bývalých sídel už neexistuje. Na mieste Riadku je trhovisko, z Jahodník a Košút sa stali mestské sídliská.

Vedľa Liptovského Mikuláša stálo mestečko Vrbica s charakteristickým pozdĺžnym námestím. Dnes je tam sídlisko.

Možno pripomenúť aj iné príklady. V Nitre stálo bývalé židovské predmestie Párovce s nízkou vidieckou zástavbou. Aj na jeho mieste stojí mestské sídlisko. Je to veľká škoda už aj preto, lebo pôvodné židovské štvrte sa na Slovensku zachovali iba v minimálnej miere. Komárno bolo kedysi významným výsadným mestom, ale s ohľadom na polohu v zemetrasnej oblasti bolo zväčša zastavané vidieckymi prízemnými domami. Aj výzor

Komárna sa v ostatných desaťročiach premenil čo do výšky a urbanistickej skladby. Zmizli pravdepodobne aj viaceré historicky pamätné domy.

Naproti tomu spišské mestá boli osídľované Nemcami a zväčša mali vyššiu zástavbu, iba na okraji sa ich zástavba podobala vidieckej. Pôvodné časti miest Spišská Sobota, Kežmarok a Levoča si v podstate zachovali historický ráz, v Spišskej Novej Vsi bola časť historickej zástavby nahradená novou, s podstatne inou urbanistickou skladbou.

Zánik niekdajších obcí a štvrtí a ich náhradu sídliskovou zástavbou možno pokladať za kultúrno-historickú škodu.

Príklady zo zahraničia – Dolná Zem

Spomeniem ešte príklady z Dolnej Zeme. Po víťazstve nad Turkami bolo toto územie osídľované zmesou obyvateľov rozličných národností z celej vtedajšej habsburgovskej monarchie, vrátane Slovákov. Kovačica vo Vojvodine je vyše 200-ročná veľká osada, ešte aj dnes má slovenský charakter a pôsobí už čiastočne ako mesto, zároveň jej podstatná časť si stále zachováva vidiecky charakter. Kovačica bola zjavne založená podľa univerzálneho plánu výstavby hraničiarskych osád, vypracovaného ešte roku 1791 vojenskými inžiniermi vo Viedni. Pozoruhodný je jej urbanistický charakter, široké ulice, pretínajúce sa v pravom uhle. Kovačica je svetoznáma, slávu jej zabezpečila celá škola domácich inšitných maliarov.

Békešská Čaba (Békéscsaba) v južnom Maďarsku bola pôvodne tiež osídlená Slovákmí, dnes je to veľké župné mesto. Časť mesta bola prestavaná, ale veľká časť si stále ponecháva príznačný vidiecky charakter, ktorý dokonca rešpektujú aj stavitelia nových domov. Uprostred mesta je slovenský pamiatkový dom, ktorý sa udržuje a celá ulica, na ktorej stojí, si zachováva charakteristickú prízemnú zástavbu. Neďaleko mesta stojí tzv. Gajdáčov sálaš, príklad rozptýleného „sálašského“ dolnozemskeho osídlenia. K tejto usadlosti premiestnili ešte ďalšie stavby a vytvorili tu malý skanzen. Zaujímavý je tým, že cez prázdniny sa tu uskutočňujú letné detské tábory a hoci už deti nekomunikujú po slovensky, podstatná je myšlienka, že pobytom v skanzene sa učia pozitívnemu vzťahu k dedičstvu predkov. Zaujímavé je aj to, že viaceré nové mestské stavby (napr. nemocnica) na Čabe sú postavené v štýle maďarskej tzv. „organickej“ architektúry, ktorá na rozdiel od globalizačných a radikálne modernistických resp. technokratických tendencií čerpá podnety z vidieka.

Medzivojnové experimenty

Pri tejto príležitosti možno spomenúť aj medzivojnového československého agrárneho politika Milana Hodžu, ktorý v rámci svojho programu propagoval a uskutočňoval rozvoj vidieckeho osídlenia ako protiváhu bezbrehej urbanizácie a proletarizácie obyvateľstva, čo bola myšlienka už na tie časy zaujímavá a nekonvenčná. V edícii Roľníckej osvetly v Bratislave, ktorú redigoval Jozef Lettrich, vychádzali zaujímavé publikácie, ako napr. o ochrane pamiatok na vidieku od priekopníka tejto disciplíny na Slovensku Jana Hofmana alebo o reagrarizácii od ekonóma Rudolfa Brišku.

Vidiecka tradícia a mesto

Všeobecne sa urbanizácia pokladá za pokrok. Ale nie je to dnes už také isté. Český moderný architekt Karel Honzík po 2. svetovej vojne napísal: „Zdá sa, že sa súčasný človek začal odvracať od prílišnej urbanizácie. Obyvatelia miest sa vracajú k vidieku nielen prakticky, za zotavením, ale aj citovo. (...) Azda to znie trochu nezvyklo, ale napriek tomu je to neodvratný fakt, že medzi modernou architektúrou (...) a medzi architektúrou sedliackeho

ľudu existujú akési „podzemné“ príbuzenské zväzky.“ „Nech už to bol výsledok tvorivej a zámernej činnosti, či jednoducho šťastných okolností, (dedina) bola harmonickejšia, jednotnejšia, slohovo jasnejšia, mala teda vyššiu stavebnú kultúru ako mesto, ktoré sa pyšní svojím technickým, hygienickým a krátko: civilizačným pokrokom. Súčasne však pozorujeme, že (...) mesto vysielala ďaleko do kraja zhubný vplyv svojej bezvýraznosti.“ Tol'ko Karel Honzík. Od čias, kedy vyšla jeho kniha, uplynulo už vyše 60 rokov, vyrástli generácie ľudi, odchovaných v prostredí, ktoré Honzík kritizoval. Bude ešte naša doba schopná z neho a jeho psychologickéj záťaže vykročiť, hľadať východisko?

Záver

Súboj mesto versus vidiek trvá. Vidiek v ňom očividne ťahá za kratší koniec. Ale je to zároveň aj koniec klasického mesta. Otázka je nielen technická, ekonomická a sociologická, ale určite aj etická. Kolektívny cit a skromnosť, ktoré boli charakteristické pre architektúru niekdajšieho vidieka, sa stali nielen nedostatkovým tovarom, ale dokonca prešli do kategórie nepríjemného balastu. Pôda sa z národného resp. celospoločenského bohatstva zmenila na predmet pozemkovej špekulácie. Neodvážujem sa predpisovať recepty. Ale je to vec, ktorá súvisí aj s otázkami urbanizmu a sídelnej siete a tieto otázky v nej majú svoj význam.

Literatúra:

- (1) A. Ch.: Práca versus zábava. (O letných táboroch detí na B. Čabe.) Naše snahy, Nädľac (Rumunsko), roč. 18 (24), 2007, č. 8, s. 8-9.
- (2) Bogdanović, B.: Mesto a démoni. Bratislava, Ivan Štefánik, 2002.
- (3) Bogdanović, B.: Sprievodca labyrintom mesta. Bratislava, Ivan Štefánik, 2005.
- (4) Bratislava. In: Encyklopédia Slovenska, zv. 1. Bratislava, Veda, 1977.
- (5) Briška, R.: Problém reagrarizácie. Bratislava, Roľnícka osveta, 1937.
- (6) Donovalová, K.: Z histórie obcí Banskobystrického a Breznianskeho regiónu. Banská Bystrica, Verejná knižnica Mikuláša Kováča, 2006.
- (7) Hlavaj, J.: Martin, stavebný obraz mesta. Bratislava, Spolok architektov Slovenska, 1994.
- (8) Hnilička, P.: Sídelní kaše. Brno, ERA, 2005.
- (9) Hofman, J.: Chránme pamiatky našich otcov. Bratislava, Roľnícka osveta, 1938.
- (10) Honzík, K.: Tvorba životního slohu. Praha, Václav Petr, 1946.
- (11) Horváth, V.: Bratislavský topografický lexikon. Bratislava, Tatran, 1990.
- (12) Hruška, E.: Urbanistická forma. Osídlení a plán. Praha, vlastným nákladom, 1947.
- (13) Huse, H.: Le Corbusier. Olomouc, Votobia, 1995.
- (14) Kovačica 1802-2002. Kovačica (Srbsko), Miestne spoločenstvo, 2002.
- (15) Pfeiffer, B. B.: Frank Lloyd Wright. Bratislava, Taschen/Slovart, 2005.
- (16) Piffl, A.: Zápas o Bratislavský hrad. Bratislava, Marenčin PT, 2007.
- (17) Problémy naší vnitřní kolonisace. (Rozhovor s Milanom Hodžom.) Pozemková reforma (Praha), roč. 16, 1935, č. 6.
- (18) Sorokin, P. A.: Krise našeho věku. Praha, Tiskařské a vydavatelské družstvo československého obchodnictva, 1948.
- (19) Šikura, J. Š.: Miestopisné dejiny Turca. Bratislava, Slovenská akadémia vied a umení, 1944.